

UDK:152.26:157.2

Svetlana KULATOVA,
Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: kulatova.svetlanar@mail.ru

Psixologiya fanlari doktori, professor B.Jurayev taqrizi asosida

O'SMIR SHAXSIDA DESTRUKTIV AXBOROTLARNI QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI BO'YICHA AMALIY NATIJALAR

Аннотация

Ushbu maqolada o'smir shaxsida destruktiv axborotlarni qabul qilishning psixologik determinantlari bo'yicha amaliy natijalar keltirib o'tilgan. Shuningdek, o'smirlar orasida virtual olamga tobelik-destruktiv axborotlarga berilishning omili sifatida tadqiqot natijalar tahlili keltirilgan. Virtual va axborot asrida yoshlarda destruktiv axborotlarga qarshi kurash uchun psixologik tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tobelik, o'smir, destruktiv axborotlar, axborot asri, virtual olam, psixologik xavfsizlik, psixologik tavsiya, determinant.

ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПО ПСИХОЛОГИЧЕСКИМ ДЕТЕРМИНАНТАМ ВОСПРИЯТИЯ ДЕСТРУКТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ В ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА

Аннотация

В данной статье приведены практические результаты по психологическим детерминантам восприятия деструктивной информации в личности подростка. Также приводится анализ результатов исследования как фактор зависимости подростков от деструктивной информации в виртуальном мире. Приведены психологические рекомендации по борьбе с деструктивной информацией у молодежи в виртуальный и информационный век.

Ключевые слова: Зависимость, подросток, деструктивная информация, информационный век, виртуальный мир, психологическая безопасность, психологическая рекомендация, детерминант.

PRACTICAL RESULTS ON PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE PERCEPTION OF DESTRUCTIVE INFORMATION IN A TEENAGER'S PERSONALITY

Annotation

This article presents practical results on psychological determinants of receiving destructive information in a teenager. Also, an analysis of the results of the study as a factor of addiction to destructive information among teenagers is given. In the virtual and information age, there are psychological recommendations for combating destructive information in young people.

Key words: Subordination, teenager, destructive information, information age, virtual world, psychological safety, psychological recommendation, determinant.

Kirish. Destruktiv ma'lumot avtoritar shaxslar va minoritar ijtimoiy jamoalarning antisotsial ifodalangan xoxishlariga asoslangan bo'lib, ushbu xoxishlarni jamiyat uchun tavsiya qilib bo'lmaydi, vaholanki ajralgan jamoani istaklari butun bir jamiyatdagi insonlarning manfaatidan yuqori turmaydi. Odatda destruktiv g'oyalarning keng tarqalishi va unga mos ravishda tuzilma yoinki jamoalarning dinamik tezlashishi ijtimoiy qarama-qarshiliklarning kuchayishi, OAV vositalari sohasidagi ziddiyatlarning avj olishi bilan bog'liq. Bugungi zamonda psixologiyada jamiyatda destruktiv ma'lumotlarga qarshi mafkuraviy immunitet yaratish holatlarini baholashga bog'liq bir qator nazariyalar keragicha yaratilmagan bo'lsada, jahon olimlarining psixologik qarashlarini e'tiborga olish zarurdir.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy inson doimo, aslida hayotining har kuni juda katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtiradi va qayta ishlaydi. "Homo Cyberus" haqiqatdan ham ma'lumotlar ichida yashamoqda, axborot bilan yashab, axborotga haddan tashqari to'yinganligi, shuningdek, axborotga ochligi XXI asrdagi odamlar stressni boshdan kechirishining dastlabki sabablaridan biridir. Shu bilan birga, zamonaviy dunyodagi ma'lumotlar, hatto eng konservativ hisob-kitoblarga ko'ra, inson mustaqil ravishda qayta ishlay oladiganidan bir necha yuz ming marta ko'pdur. Bundan tashqari, bu ma'lumotlar ko'p marta, inson o'zining haqiqiy ehtiyojlarini etarli darajada qondirish uchun kerak bo'lganidan ko'p. Va idrok etilganda, barcha ma'lumotlar, hatto biror narsa uchun zarur va inson uchun foydali bo'lsa ham, u tomonidan samarali qayta ishlanmaydi, xotirada qoladi va hayotda foydalanilmaydi [1].

Mariya Bada tadqiqotlarida ko'proq ijtimoiy va xulq-atvor fanining istiqbolli nuqtai nazaridan mazkur hujumlar bilan bog'liq ijtimoiy va psixologik omillar ta'sirlarini o'rganish masalasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki,

jamoatchilik vakillari hujumning o'zi emas, balki kiberhujum oqibatlariga ko'proq javob berishadi [2].

E'tiqodlar tadqiqotning muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi. Buning sababi, foydalanuvchining umumiy xavfsizlikka munosabati va xavfsizlik mexanizmlarini qo'llash motivatsiyasi – agar imkoniyat berilsa – ularning e'tiqodlariga bog'liq: hodisa idrok etilishining qanchalik jiddiyligi; tahdidga moyillik; o'z-o'zini samaradorligining idrok etilganligi; va oldini olish yoki yumshatuvchi xatti-harakatlarning bahosi va samaradorligi (Blythe & Camp, 2012). Ushbu omillar kiberxavfsizlikning himoya amaliyotlarini (xulq-atvorini) rag'batlantirishni, shuningdek, kiberhujumga ijtimoiy va psixologik javoblarni prognoz qilishni qiyinlashtiradi. Bu mavjud tahdidlardan tortib yangi muammolargacha bo'lgan hujumning har qanday shakli bo'lishi mumkin, masalan, narsalar Interneti yoki sun'iy intellekt bilan bog'liq kiberxavflar [3].

Globallashuv jarayonlari Internet va u bilan bog'liq ko'plab multimedia xizmatlarining paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq. Shu bilan birga, texnologiyalarning o'zi, yuqorida ta'kidlanganidek, inson va insoniyatning, birinchi navbatda, yosh avlodning psixologik rivojlanishi yo'nalishlariga nisbatan noaniqdir. "Kompyuter savodxonligi" mukammallikka olib keladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish natijasida yuzaga kelgan va shartlangan psixologik rivojlanish ijobiy, neytral yoki salbiy yo'lni bosib o'tishi mumkin, garchi kompyuterlar, operatsion tizimlar, brauzerlar, dasturlash tillari va Internet mavzuning rivojlanish yo'nalishini aniqlamasa ham. Axborot texnologiyalari sohasida iqtidorli bolalar va o'smirlarni rivojlantirishning bir qancha istiqbolli yo'nalishlari mavjud. Shu bilan birga, axborot texnologiyalari tufayli shunday psixologik rivojlanish yo'nalishlari mavjud bo'lib, ularni salbiy deb tasniflash mumkin. Ular orasida: potensial (barcha ekspertlar tomonidan tan

olinmagan bo'lsa ham) "Internet-addiksiya" - kompyuter va Internetga qaramlik [4]; tez-tez kuchli stressga olib keluvchi kompyuter xavotiri [5]; tafakkurni texnokratlashtirishning o'ziga xos turi [6] bo'lib, texnik vositalar bilan tizimli ravishda ishlaydigan mutaxassislariga xos bo'lishi shart emas va hokazo.

Tahlil va natijalar. Sharq xalqlarida, jumladan, O'rta Osiyo xalqlarida, aksincha, jamoaviylik kuchliroq namoyon bo'ladi. XIX-asrning atqoli olimlaridan biri German Vamberi Yevropa va Osiyo xalqlarining ijtimoiy hayoti, turmush tarzi, ilmiy fan hamda madaniyatini o'rganib, ularni taqqoslar ekan, Yevropa

madaniyatida asosiy e'tibor, birinchi navbatda, odamning ijtimoiy va madaniy boyligi bo'lmish shaxsga qaratiladi, deb ta'kidlaydi [7].

Albatta, bu borada dinshunos, tarixshunos olimlarimiz o'z fikrlarini batafsilroq bildirishgan, lekin shuni aytish joizki, o'z joniga qasd qilishi azaldan uning qarindosh-urug'lari, yaqinlari orasida chuqur iz (asorat) qoldirgan va hozir ham bu hodisaga jamoatchilik juda keskin munosabat bildiradi. Shu xususiyatga ko'ra ham suitsidning oqibatlarida Yevropa xalqlaridagiga qaraganda keskinligi bilan farqlanib turadi.

O'smirlarda psixologik himoya omillarining namoyon bo'lishi (n=420)

№	Omillar	Tajribadan oldin		Tajribadan keyin		Farqlanishlar	
		M	S	M	S	t	p
1	Siqib chiqarish	9,5	1,8	6,3	2,8	-2,37	0,05
2	Regressiya	6,0	1,8	3,7	2,8	-2,81	0,05
3	Kompensatsiya	7,9	1,5	5,1	2,3	-2,27	0,05
4	Proeksiya	6,5	1,1	5,3	2,4	-2,41	0,05
5	O'rin almashtirish	6,8	1,2	5,0	2,2	-2,20	0,05
6	Ratsionalizatsiya	7,4	1,8	5,3	2,1	-1,21	0,21
7	Reaktiv tuzilma	5,2	1,2	6,6	2,2	-1,33	0,34

Kellerman-Plutchik metodikasi bo'yicha olingan natijalar tahliliga o'tadigan bo'lsak, «siqib chiqarish» ($t=-2,37$; $p\leq 0,05$), «regressiya» ($t=-2,81$; $p\leq 0,05$), «kompensatsiya» ($t=-2,18$; $p\leq 0,05$), «proeksiya» ($t=-2,21$; $p\leq 0,05$), «o'rin almashtirish» ($t=-2,11$; $p\leq 0,05$) omillarida ahamiyatli o'zgarishlar kuzatildi. Metodikadagi «siqib chiqarish» omilida ishonchli farqlar qayd etildi. O'smirlarda siqib chiqarish omili bevosita turli xil ekstremal vaziyatlarda sodir bo'ladi. Mazkur holatlar o'smirlarda yuqori bo'lsa, ularni o'zlariga tegishli bo'lgan axborotlarni analiz va sintez qilish jarayonida ma'lum bir qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'smirlarda mafkuraviy immuniteti yuqori bo'lsa «siqib chiqarish» psixologik himoya mexanizmi pasayib boradi, ya'ni ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyati pasayib borishi tadqiqot davomida aniqlandi. Psixologik himoya omilining «regressiya» shkalasi bo'yicha ijobiy tomonga o'zgarishlar kuzatilganligini aniqlandi. «Regressiya» psixologik himoya mexanizmi o'smirlarni o'ziga ishonchsizlik natijasida vujudga keladi, o'smirlar o'z fikrlarini bayon etganda ularning g'oyalari qabul qilinmasligi, turli xil qarshiliklarga uchrashi oqibatida «regressiya» omili oshadi. Psixologik himoya omilining «kompensatsiya» shkalasi bo'yicha ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. «Kompensatsiya» psixologik himoya mexanizmida real yoki hayotiy kamchiliklarni ongsiz tarzda bartaraf etish harakati ustun bo'ladi.

O'smirlarning tashqi omillarga nisbatan ijtimoiy psixologik dezadaptatsiyasi oqibatida vujudga kelgan salbiy

holatlar (tez xafa bo'lish, ishonchsiz, o'zini kamsituvchi, o'ta ko'ngilshan, murosasizlik, tobelik, odamlarning fikriga bog'lanib qolish) tufayli destruktiv xulqning namoyon bo'lishi asosan, shaxslararo munosabatni emratik tiklash va destruktiv xavf hissi faktorlarini kamaytirish maqsadida rsixorofilaktik targ'ibot-tashviqot ishlarini mentalitet xususiyatiga ko'ra ijtimoiy-psixologik asrektida olib borish zarur. O'smirlarning jamiyatga moslashishidagi ijtimoiy dezadaptatsiyasi ularni destruktiv xulqni o'zida namoyon bo'lishidagi dastlabki omil sifatida ko'rsatishi bunda o'smir xulqidagi antijimoiy adaptatsion holatlarning kam funksiyali ijobiy tomonlarnin namoyon bo'lishini aniqlash mumkin,

Xulosa. O'sib kelayotgan o'smir yoshlarning o'rtasida ushbu destruktiv ma'lumotlarga va uni o'z ongida to'la to'kis shakllanib qolishini oldini olish hamda unga qarshi immunitetni shakllantirishni to'g'ri tashkil qilishni psixologik-trening dastrular orqali amalga oshirish alohida ahamiyat kasb etadi. Maqolada keltirilgan tahlillar orqali shuni alohida xulsa sifatida keltirishimiz mumkinki o'smirlarda salbiy axborotlarga nisbatan psixologik mexanizmni shakllantirishda maxsus trening dasturlarni amalga tadbiq etilishi ular ongida mafkuraviy salbiy axborotlarga qarshi ijobiy immunitetni to'g'ri shakllantirish hamda ularning ongiga singdiriladigan virtual xavf xatarlarni vaqtida samarali tarzda bekor qilish uchun dastur sifatida xizmat qilib beradi.

ADABIYOTLAR

1. Плешаков В. А. Кибер социализация человека: от Homo Sapiens'a до «Homo Cyberus'a» // Вопросы воспитания. М., 2010. № 1 (2). С. 92–97.
2. "Психология девиантного поведения: Учеб. пособие для вузов" –Клейберг Ю.А. (2011). 30(1), 28-38.
3. "Психология девиантного поведения" – В.Д.Менделевич 19 (5), 20-26. IEEE.
4. Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития / Под ред. А.Е. Войскунского. – М., 2009. С. 279.
5. Davletshin M.G. tahriri ostida. Psixologiya. // Qisqacha izohli lug'at.-Toshkent: TDP, 1998, 48b.